

Kovács István

A BARÁTSÁG ANATÓMIÁJA.
FEJEZETEK A MAGYAR–LENGYEL
KÖZÖS TÖRTÉNELEMBŐL

– részlet –

*A KELETI ORSZÁGRÉSZ ELSZAKADÁSA – IZABELLA KIRÁLY-
NŐ ERDÉLYBEN*

Izabellának és udvarának 1541. szeptember 5-én kellett elhagynia Budát. Magával vihette a Szent Koronát. Mivel a törököknek minden lóra szükség volt, két hétbe telt, míg az ökrösszekerek eljutottak a Szapolyai-birtokok egyikére, az Erdélyhez közeli Lippára. Az elhagyott vár ridegsége pontosan tükrözte a váratlan vendégek lelkiállapotát. Izabella, már Krakko közelsége miatt is, szívesebben költözött volna az ekkor Szapolyai kezén lévő Kassára, de ehhez a szultán nem adta beleegyezését, mint ahogy azt is megtiltotta, hogy fiával együtt visszatérjen Lengyelországba.

Izabella 1542 nyarán Gyulafehérváron a püspöki palotában rendezte be udvarát, s igyekezett – a lehetőségek között – folytatni a Budán megszokott, királyi előkelőségekre jellemző életvitelt. Ennek tetemes költségei miatt is összeütközésbe került királyi helytartójával, György baráttal, aki kincstartóként minél gyorsabban igyekezett rendbe hozni Erdély és a hozzá tartozó részek szétzilálódott pénzügyeit. Többé-kevésbé sikerrel. Ő lett a három részre szakadt Magyar Királyság legtevékenyebb politikusa, akit Buda elvesztéséért gyötrő lelkifurdalása is gyors, határozott cselekvésre serkentett. Hozzá csak a Ferdinánd oldalán működő Nádasdy Tamást lehet hasonlítani, aki ekkor ország-bíróként és országos főkapitányként működött, míg tizenkét évvel később a Magyar Királyság nádoraként a XVI. század egyik legkiemelkedőbb magyar politikusának bizonyult.

1541 decemberében egy táborba került mindkét politikus. Fráter György kezdeményezésére ugyanis az erdélyi Gyalu várában Ferdinánd és Izabella képviselői között megállapodás született, amely megegyezett

a váradi egyezség tartalmával. Vagyis kimondta, hogy Ferdinánd alatt egyesítik Magyarországot, s a Szapolyai család ezért méltó kárpótlást kap. Noha ez nem talált kedvező fogadtatásra a környező udvarokban (szándékától Bona is el akarta téríteni, s leveleiben Hürrem szultána is arról győzködte Izabellát, hogy ne hagyja el a frissen kapott birtokát), minden arra mutatott, hogy az egyezség ezúttal kivitelezhető. Addig is a megváltozott körülmények között meg kellett szervezni Erdély és a hozzá kapcsolódó keleti országrész kormányzását. 1542 januárjában a marosvásárhelyi országgyűlés elismerte Izabella királynő és fia uralmát a részükre biztosított országrész fölött, Fráter Györgyöt nevezte ki a királynő és fia helytartójává. A Magyar Királyság nyugati szomszédai az oszmán fenyegetettséget érezve ezúttal gyorsan és energikusan cselekedtek. Az osztrák, cseh, sziléziai rendek összefogásával s a birodalom hathatós támogatásával, magyar segélycsapatokkal megerősítve 1542 késő nyarán 50 000 fős keresztény had vonult Buda visszafoglalására. Főparancsnokuk a Zsigmond első házasságából származó Jagelló Hedvig férje, Joachim II. Hektor volt, akiről azt tartották, hogy véres kardot még nem látott, vörösboros kupát viszont naponta. A fővezér tehetetlensége már az ostromzár kezdetekor átragadt a hadseregére, amely hétszeres túlerőben volt Pest török védőivel szemben. A szultán minden várakozását felülmúló végeredmény: a had majdhogynem harc nélküli elvonulása és szétzülése volt. Ennek hírére Izabella anyja, Bona királyné meglelégedéssel fogadta, aki a gyalui egyezséget Ferdinánd követe szerint a rá jellemző dühkitöréssel hátrította el: „Inkább vesszen el Izabella a fiával együtt vagy legyen a törökök túsza, minthogy Ferdinánd békés úton jusson Magyarország birtokába.”

Ferdinánd pesti kudarcának hírére 1542 decemberében az erdélyi rendek újólal megerősítették, hogy Izabella királyné és II. János Zsigmond választott király alattvalói. Elfogadták legfőbb uruknak a szultánt, akinek évi tízezer arany forint adót tartoztak fizetni. Hogy bíztak-e a szultán ígéréteben, mármint hogy János Zsigmondot, ha a nagykorúságot eléri, Magyarország trónjára ülteti, kétséges. Az Erdélyi Fejedelemség kialakulását megelőző keleti Magyar Királyság kiépítésének kezdete immár politikai valóság volt.

A szultánhoz természetesen eljutott a gyalui egyezség híre, mivel azt az erdélyi országgyűlés is jóváhagyta 1542 nyarán. Hogy egyértelmű

helyzetet teremtsen, 1543-ban hadjáratot indított meghódolt magyarországi területeinek kitágításáért: ennek során elfoglalta Pécsét, Esztergomot, Székesfehérvárt, Tatát. Buda és Pest megszűnt török határváros lenni. A következő évben Visegrád, Nógrád és Hatvan is a birtokába került. A Habsburgok nem áltathatták tovább felszabadítási ígéretekkel magyarországi híveiket. Az oszmánok jelenléte Magyarország középső, „lány részein” megdönthetetlen bizonyosság lett.

Mohács, majd később Buda tragikus sorsa hamar visszhangot vert a Visztula mentén és még hosszú évtizedeken át meghatározta az ottani értelmiségi körök gondolkodást. A magyarországi események ugyanis baljós figyelmeztetésül szolgáltak a lengyelek számára. A jeremiádák között olyan szövegek is találhatóak, amelyeket a Lengyelországban biztos menedékre lelt (és a gazdag polgárok támogatását élvező) magyarok írtak. *„Pannonii exemplo discite quaseo meo”*, vagyis: „Tanulj az én pannóniai példámon” – írta a svájci származású bártfai Valentinus Ecchius (Walenyt Eckiusz), krakkói diák. Elégiája a *Pannoniae luctus* című antológiában jelent meg, amely nemzetközi irodalmi (és politikai) vállalkozás eredményeként a Wietor gondozásában látott napvilágot 1544-ben.

Valószínűleg már 1541-ben megjelent az *Ének a magyar föld gyászos megszállásáról és leigázásáról*, vagyis *Cantio de Hungaria occupanta* címmel. Szerzőségét a bochniai Klerykának nevezett Stanisław Gąsiorowskiak tulajdonítják. Budát latinul írt elégiában siratta el Klemens Janicki, a korai reneszánsz kiváló lengyel képviselője. Az 1542-ben kiadott poémát Öreg Zsigmond udvari orvosának, a magyarországi származású Johannes Antoninus Cassoviensisnek ajánlotta, aki 1526-ban hagyta el Kassát és telepedett le Lengyelországban:

*Igen, jó Antalom. Búsulsz, mert a török
Magyarhont uralja, rabláncra verve
A hazád, s anyja fekete halma fölött
Ha nem a fiának, sírni ki másnak kelljen?*

A reneszánsz irodalom kiváló kutatója, Waldapfel József kiemeli, hogy „a közvélemény szempontjából fontosabb és jellemzőbb tények is említhetők. Ilyen elsősorban éppen a század legfőbb publicistájának, Orzechowskiaknak a lengyel politikai irodalom kezdetéül emlegetett irata

s annak rendkívüli sikere”. Az első ilyen irat *Könyvek a lengyel földek török elleni vonulásáról* (1543) címmel jelent meg, s szerzője arra figyelmeztet benne; ha a török Magyarországgal végez, nem fogja vissza a Lengyelországgal kötött szerződés, s Észak-Európa meghódítására tör. A veszély elhárítására Lengyelországnak kell egy nemzetközi keresztes had élére állni. Stanisław Orzechowski másik, *Török út Zsigmondhoz, Lengyelország királyához* (1544) címmel közzétett beszéde is Magyarország sorsának példájával inti egységre és buzdítja az oszmánok elleni harcra a lengyeleket. E politikai iratokat nyomban lefordították lengyelre és külföldön is kinyomtatták. Hogy valójában mennyire hatottak? „Az ügy bonyolult volt – világít rá Jerzy Ziomek, a lengyel reneszánsz irodalom kutatója –, egy ilyen keresztes hadjárat a Habsburgok és Róma érdekében állt. [...] Másrészt a lengyel udvar politikai érdekei is figyelembe veendőek, amely diplomáciai úton igyekezett kiiktatni a Nemesi Köztársaság és Törökország közötti konfliktus veszélyét, és elvetette az idejétmúlt keresztes hadjárat ötletét, amely csak a Habsburgok malmára hajtaná a vizet.”

AZ ERDÉLYI ESEMÉNYEK KRAKKÓI VISSZHANGJAI

1543-ban Krakkóban olyan eseményre került sor, amely a Porta figyelmét is felkeltette. Zsigmond Ágost, aki tizenhárom éve volt a lengyel–litván állam társuralkodója, feleségül vette Ferdinánd Erzsébet nevű lányát, II. Ulászló unokáját. Az eljegyzés már az 1533-ban tartott poznaí konferenciának is tárgya volt. A cseh–magyar király ebből az alkalomból egy értékes ajándékot csináltatott a tizenhároméves Ágostnak. Egy rendkívül mives páncélzatot, amely az innsbrucki Jörg Seusenhofer fegyverkovács műhelyében készült. Hogy kit illetett a reprezentatív viselet, a mellvérten elhelyezett két betűből álló monogram igazolja: *E* és *S* (Elisabetha, Sigismundus). A történészek nem rendelkeznek arról adattal, hogy a felbecsülhetetlen értékű páncélzat valaha is Lengyelországba került volna. Tény, hogy az 1933-ban született döntőbírósi határozattal II. Lajos állítólagos páncélzata a bécsi fegyvergyűjteményből a budapesti Nemzeti Múzeumba került. Hat évvel később Bruno Thomas, a kiváló fegyverszakértő megállapította a gyermekpáncélzat igazi eredetét. Ma e kiállítási tárgy a Wawel királyi vármúzeumának gyűjteményét ékesíti, mivel Magyarország 2021 februárjában Lengyelországnak ajándékozta.

Mivel Zsigmond Ágost voltaképpen második-unokahúgát vette el feleségül, a frigyhez a pápa előzetes engedélyét is ki kellett jární. Bona királynő eleve ellenezte a Habsburg-család tagjával kötött házasságot, de képtelen volt azt megakadályozni. Más véleményen volt Öreg Zsigmond, aki nemcsak hogy megszerette menyét, de „a Béccsel fennálló jó viszony megtartásának következetes híve volt”. Mivel a törökök is fontosnak tartották a lengyel–litván állammal fennálló béke megőrzését, a szultán csak a krími tatárokat szabadította Podóliára – figyelmeztetésül. Izabella szoros kapcsolatot tartott a szüleivel, s többször hangot adott szándékának, hogy elhagyja Erdélyt. Nem kapott rá biztatást. Az 1545-ös piotrkóvi szejm szerint egy ilyen vállalkozás a Konstantinápolyval való jó kapcsolatot aláásta volna. Izabella így bátyja, Zsigmond Ágost tizenöt napig tartó esküvőjén se vett részt; négy aranyozott erdélyi serleget és más kincseket küldött neki nászajándékkul. Az epilepsziában szenvedő Erzsébet két év múlva meghalt. Mivel már előtte híre ment, hogy Zsigmondot a válás gondolata foglalkoztatja, felesége halála a két dinasztia közötti kapcsolat megromlásához vezetett.

Izabella királynő az 1540-es években egyre kevésbé tudta elviselni, hogy helyette helytartója, Fráter György uralkodik. A barát mintha semmibe vette volna az 1543 februárjában a kolozsvári országgyűlésnek az ország és a királyné hatalmának alkotmányos biztosításáról hozott végzését, amely kimondta, hogy „minden tisztség és tisztségviselő, maga a helytartó úr, és a többiek is mind a királynétól és fiától függenek, úgy hogy az ország minden privilégiumát és szabadságát, amelyeket a magyar uralkodók adtak, sértetlenül tartsák meg, és az ország minden ügyét a királyné kormányozza a mellé rendelt tanácsosok segítségével.” Fráter György és a királyné közötti ellentéteket elsősorban a helytartó-kincstartó takarékosági intézkedései robbantották ki. Izabella ugyanis gyulafehérvári udvarát királyhoz méltón akarta berendezni és működtetni. Ennek fedezetét azonban György barát nem biztosította számára, holott az ország kincstára nem szűkölködött. Az özvegy királynénak szinte minden dukátért közelharcot kellett vívnia Fráter Györggyel.

Az oszmánok sikeres hódításai miatt 1544-től már az Erdélytől nyugatra fekvő tiszántúli vármegyék is a Szapolyaiak pártjára keltek, és a tordai országgyűlésen kijelentették, hogy a keleti országrészhez

csatlakoznak. Ezek a vármegyék alkották azokat a magyarországi részeket, amelyek 1571 után a kialakuló Erdélyi Fejedelemséghez kapcsolódtak. Fráter György az 1540-es években mindvégig arra törekedett, hogy a keleti és nyugati országrészeket Ferdinánd uralma alatt egyesítse. Rájött ugyanis, hogy János király özvegye és a gyermekkirály gyengék ehhez, és ahhoz is, hogy az ország egészét megvédjék az oszmán-török hódítókkal szemben. Úgy vélte, erre csak a Habsburg-dinasztia lenne képes, ezért náluk kell védelmet és támogatást keresni.

A NYÍRBÁTORI EGYEZMÉNY MEGKÖTÉSÉIG VEZETŐ ÚT

1547 tavaszán több olyan eseményre került sor, amelynek következtében a német–római császár beválhatta volna Magyarország felszabadítására vonatkozó, két évtizede hangoztatott ígéretét. Március utolsó napján meghalt V. Károly legengesztelhetlenebb ellenfele, I. Ferenc francia király, április 24-én pedig döntő vereséget mért a birodalom ellene szövetkezett protestáns fejedelmek hadaira. Így a hátbatámadás veszélye nélkül felvonulhatott volna az oszmánok ellen. Ehelyett június 17-én Drinápolyban öt évre szóló békét kötött Szulejmán szultánnal, anélkül, hogy a szerződésben egy szót is ejtettek volna Erdélyről. A Habsburg fél abba is belement, hogy a Magyar Királyság területeinek birtoklása fejében évi 30 000 arany adót (ajándékot?) fizessen a szultánnak, s 3000 aranyat a mindenkori nagyvezírnek.

A Magyar Királyság mindkét területén elkeseredést váltott ki a „drinápolyi paktum”. A korszak egyik legkiválóbb kutatója, a lengyel szakirodalmat is jól ismerő, korán elhunyt Barta Gábor néhány mondatba sűriti a drámát: „Ferdinánd király magyar tanácsosai kétségbeesve kérték a béke szentesítésének megtagadását: »Az eddigi hosszabb fegyverszünetek mindig nagy kárára voltak az országnak, mert a török a béke ürügye alatt csak arra törekszik, hogy míg a magyarok fegyverüket leteszik, lassanként annál könnyebb szerrel hatalmába ejtse az országot. A nemzet bátorságát és erélyét a húszévi balszerencse sem törte meg, s most sem kíván mást, mint hogy a császár és a király egyesült ereje által támogatva, komoly harcban szabadítsa meg magát a török zsarnokságtól.«”

Izabella, aki nemegyszer fenyegetőzött, hogy fiával együtt visszatér a Lengyel Királyságba, 1548 őszén magának Ferdinándnak vetette fel, hogy milyen feltételekkel távozna Erdélyből. Kezdeményezése kapcsolatban lehetett azzal, hogy apja, I. Zsigmond 1548. április 1-jén meghalt, s bár a trónnak Zsigmond Ágost személyében megvolt a törvényes örököse – (jóllehet Zsigmondnak volt még egy idősebb fia is, aki titkáráként szolgált nála, de az házasságon kívül született) –, a lengyel politikai életben meghatározó szerepet játszó, de a nemesség által gyűlölt Bona Sforza királynő leánya jelenlétével akarta erősíteni pozícióját. Fráter György ennek tudatában állt elő Ferdinándnál az időszerűvé tett gyalui szerződés megvalósításával. A három évvel korábban megözvegyült Zsigmond Ágost is felajánlotta, hogy közvetít volt apósa, Ferdinánd, és húga, Izabella között. Bizonyos fokig közvetítő szerepben érkezett 1549 tavaszán Erdélybe Andrzej Zebrzydowski, krakkói kanonok, Rotterdami Erasmus tanítványa, Bona királyné személyi káplánja, majdani krakkói püspök, aki előbb Váradon tárgyalt Fráter Györggyel, majd májusban Izabellánál is tiszteletét tette Gyulafehérváron. Tekintélyét jelezheti, hogy 200 lengyel katona alkotta a kíséretét. Kifejezetten jól érezte magát a királyné udvarában. Magával ragadták az erdélyi dalok és táncok. Nem úgy, mint az ifjú váradi püspököt, a magas egyházi tisztségét egyébként soha be nem töltő Forgách Ferencet, aki megbotránkozva jegyezte fel Izabelláról: „Zenében, táncban, egyetlen gyönyörűségében nagy kedvét lelte, s nem átalotta akármelyik udvari emberével táncba menni.”

A királyné a mostoha körülmények ellenére is az itáliai reneszánsz szellemét törekedett meghonosítani gyulafehérvári udvarában, s kezdeményezője volt a lengyel és a magyar nemesek közötti kapcsolatfelvételnek. Korának ismert és művelt embereivel vette magát körbe. Titkára volt Verancsics Antal, aki Krakkóban, a lengyelországi erasmista körökben is otthonosan forgott. Jó barátja volt a Bona bizalmasaként és Zsigmond követeként Magyarországon is többször megfordult nagy-lengyelhoni fősztarosza, Andrzej Górka, korának kiváló történésze s egyben a lengyel térképész atyja, Bernard Wapowski, s a számos lovagi tornában diadalmaskodó királyi pohárnok, Jan Tarło. Verancsics volt az, aki rá tudta venni az 1544-ben Vlnából Izabella udvarába érkezett orvost, Blandrata Györgyöt, hogy maradjon Erdélyben.

A drinápolyi béke nyomán kialakult helyzet politikai és lélektani szempontból egyaránt megkönnyítette Fráter György dolgát, aki már a rendek beleegyezésével küldött Augsburgba követséget, hogy V. Károly császár és Ferdinánd király birtokba vehesse a keleti ország-részt. A császár azonban nem kockáztatta a drinápolyi békét. A magára maradtan vonakodó Ferdinánd egy év elteltével hozta meg a döntést. Az 1549 szeptemberében Nyírbátorban megkötött egyezségről, amely Izabella és János Zsigmond kártalanításán kívül azt is kimondta, hogy Erdélyt továbbra is Fráter György kormányozza, a leginkább érintett feleket nem tájékoztatták. Izabella, miután a megállapodás tudomására jutott, nemet mondott, s jelentést tett a szultánnak a helytartóbarát „árulásáról”. Hívei, az Izabella és János Zsigmond mellett hűségesen kiálló Petrovics Péterrel az élen ragaszkodtak ahhoz, hogy az Erdélyből és a hozzá csatlakozott keleti vármegyékből kialakult új ország őrizzze meg független státuszát, mivel Izabella és fia távozása az oszmán megtorlást, azaz a tartomány pusztulását hozza maga után. Fráter György csak fegyverrel tudta letörni ellenállásukat.

CASTALDO BEVONULÁSA ERDÉLYBE ÉS IZABELLA TÁVOZÁSA

Ferdinánd sem halogathatta a végtelenségig a döntést, főleg, hogy a szultán győztesen fejezte be a perzsiai háborút. A magyar király 1551 tavaszán az Észak-Itália birtoklásáért folytatott Habsburg–francia háború sorsát eldöntő piavai csatában nagy hírnévre szert tett itáliai zsoldosvezér, Giambattista Castaldo tábornok parancsnoksága alatt 7000 (más források szerint 10 000) fős sereget küldött Erdélybe a fenyegető török veszély elhárítására. Követségnek sok, hadseregnek kevés – hangoztatták a csalódott erdélyiek. Arra azonban elég volt, hogy 1551. július 19-én Gyulafehérváron meg tudjanak állapodni a Szapolyai-uralom alatti országrész átadásáról. Az egyezmény értelmében Izabella és II. János Zsigmond lemond magyarországi jogairól, s ennek fejében ő és utódai megkapják Ferdinándtól az évi 25 000 forint jövedelmet biztosító opolei hercegséget a hozzá tartozó javakkal. János Zsigmondot eljegyzik Ferdinánd király ötéves lányával, Johanna főhercegnővel. Ha V. Károlynak és Ferdinándnak férfiágon nem lenne utóda,

a korona visszaszáll János Zsigmondra. Amennyiben neki se volna utóda, az ország élhet a szabad királyválasztás jogával.

Ugyanakkor Izabella a Szapolyai János által nevére írt, 140 000 forint értékű várakért és javakért cserében megkapja a 40 000 forintot érő sziléziai Münsterberget és Frankensteint, továbbá 100 000 aranyat készpénzben. Ennek első felét karácsonykor adják át, a további 50 000-et három év alatt folyósítják neki.

Izabella 1551. július 21-én a Kolozsvár és Gyulafehérvár között fekvő Felvincen adta át a Szent Koronát és a hozzá tartozó ékszereket Giambattista Castaldo generálisnak, a császári hadak főparancsnokának. A Jasna Góra-i pálos kolostor előcsarnokában látható ovális falfestmény ábrázolása, amely szerint Fráter György és Izabella közösen adják át a koronát Ferdinánd képviselőjének, egy kései legenda képi „lenyomata”. Ahogy legenda az is, miszerint Izabella a koronáról letörte volna a keresztet, amit aztán Bécsben pótoltak, de illesztése ferdére sikerült. A valóság az, hogy a kereszt 1638-ban Pozsonyban sérült meg, amikor az őrzéséül szolgáló ládikát elkallódott kulcsa miatt törrel felnyitották. A koronajelvényeket Sforza Pallavicini itáliai zsoldos tiszttel vitte – a Szepességet is érintve –, erős katonai kísérettel, Bécsbe. Izabella számára az jelenthetett némi vigaszt, hogy a kolozsvári apátsági templomban fiát eljegyezték Ferdinánd lányával, Johannával.

Izabella királyné és János Zsigmond augusztus 8-án hagyta el Kolozsvárt. A romantika korának ismert festője, Wágner Sándor – a lengyel Teodor Axentowicz müncheni mestere – 1863-ban megörökítette, ahogyan a királyné a Meszes hegység hágóján egy tölgyfának támaszkodva búcsút int Erdélynek. A jelenetet Bernardo de Villela de Aldana tábornok, az Erdélybe vezényelt spanyol csapatok parancsnoka örökítette meg: „Egyszerre csak szemé elé tárult egy fa, amely messze kiemelkedett a többi közül, s egy út melletti kis forrásra vetette árnyékát, ott azután a Királyné leszállt a kocsijáról, megtiltotta, hogy az udvarhölgyek bármelyik kocsiról is kövessék, s egy késsel a következő hárombetűs jelet véste ama fába: S. F. V., mégpedig oly formában és mélyen, hogy egy vésnök se csinálta volna meg különbül...” Igaz, jelmondatának: *Sic fata volunt – a sors akarta így* – a fa törzsébe vésett három betűje Wágner Sándor festményén nem látható.

FRÁTER GYÖRGY VÉGZETE

A Magyar Királyság részei így huszonöt évig tartó belharcok után – a török hódoltsági területek kivételével – egyesültek. Most már csak az a megoldhatatlannak tetsző feladat állt Fráter György előtt, hogy az oszmánokkal bármi áron elfogadtassa a beállott változást. Erre Ferdinándtól is felhatalmazást kapott. Továbbra is küldte Konstantinápolyba az adót, levelezett az ajándékokkal megvesztegetett pasákkal, támadta, de kímélte is a törököt: egyszóval csak a maga által ismert szabályok szerint folytatta a diplomáciai játékot. Különösen azzal keltett gyanút Castaldóban és tisztjeiben, hogy szabad elvonulást biztosított az oszmán katonaságnak Lippa várából. „Ha úgy döntünk, hogy elengedjük őket, akkor tisztelettel és nyájasan kell elválnunk tőlük, én ugyanis jól tudom, hogy miképpen kell bánnunk a törökkel, és hogy miért kell éppen így eljárunk, tudniillik, ha ismét ránk tör a seregük, nem lesz elég erőnk, se alkalmunk, hogy feltartóztassuk” – idézi Aldana Fráter György érvelését, aki lépéseiről jobbára zaklatott hangon értesítette Castaldót is, ő pedig Ferdinánd királyt. Fráter György személyes találkozót kért Pozsonyban Ferdinándtól, hogy intézkedéseiről tisztázó magyarázattal szolgáljon. A király azonban elhárította a kérést, s mintha már kész lett volna pálcát törni a barát feje fölött abban a levelében, amelyet 1551 júliusában írt Castaldónak: „Meghagyjuk és megparancsoljuk neked, hogy ha alaposan meggyőződöl róla, hogy valamit tesz, ami nyilvánvalóan veszedelmünkre szolgálhat, ez esetben cselekedjed vele, amit országunk és hű alattvalóink érdeke megkíván. Ebbéli akaratunkat kötelességed végrehajtani.” Ferdinánd egyébként támogatta III. Gyula pápát abban a döntésében, hogy 1551. október 12-én érdemei elismeréséül bíborosai közé iktatta Fráter Györgyöt és kinevezte esztergomi érseknek. Ez azonban nem mentette meg az életét.

Ferdinánd rendelkezésének szellemében Castaldo utasítására Sforza Pallavicini kapitány néhány katonájával 1551. december 16-ról 17-re virradó éjszaka alvinci kastélyában meggyilkolta a nyugovóra készülő érseket, és kirabolta rezidenciáját. Hogy volt-e emiatt lelkifurdalása Ferdinándnak, nem tudható. Kellemetlenséget az okozott neki, hogy mivel a bíborosi testület egyik tagjáról volt szó, a Szentszék két ízben is szigorú vizsgálatot követelt a merénylet hátterének feltárására. A 87

kérdésből álló dokumentumot éveken át töltötték ki azok a személyek, akik közelebbi kapcsolatban álltak Fráter Györggyel. A barátot terhelő válaszok zöméről utóbb bebizonyosodott, hogy nem volt valóságalapjuk. III. Gyula pápa azonban a válaszokat bizonyítéknak tekintve felmentette a gyilkosokat.

Bethlen Farkas, aki erdélyi kancellárként bő évszázaddal később megírta Erdély 1525 utáni történetét, feljegyezte, hogy a merényletben részt vettek utóbb mind megbűnhődtek. Így Sforza Pallavicini kapitányt, miután egy ütközetben jobb kezét vesztette, majd oszmán fogságba került, addig kínozták Konstantinápolyban, míg tetemes összegért ki nem váltották.

Amikor Izabellához eljutott a gyilkosság híre, első reakciójaként örömeinek adott kifejezést, majd heves zokogásba tört ki. A szemtanúk szerint őszintén. Talán tudatosodott benne, hogy minden viszálykodásuk ellenére is mit köszönhetett György barátoknak.

A korszakkal és György barát életével, tevékenységével foglalkozó Oborni Teréz találóan értékeli hősének történelmi szerepét: „Buda elestéért György barátot élete végéig mardosta az önvád, holott sem azért, sem a keleti országrész elszakadásáért és a szétszakítottság állandósulásáért nem egyedül ő okolható. Nagyon is fontos része volt azonban abban, hogy a keleti országfélből egy működőképes államalakulat jött létre...”

IZABELLA ÉS II. JÁNOS VÁLASZTOTT KIRÁLY LENGYELORSZÁGI ÉVEI ÉS VISSZATÉRÉSÜK ERDÉLYBE

Izabella lelkiállapota és az Opuliai és Ratibori hecegségek helyzete

Izabella és kísérete közel fél évet töltött a birtokában lévő Kassa városában, amelyet 1552 januárjában adott át Ferdinándnak. Ezalatt tiszttartója, Maciej Łobocki felmérte az egyezményben uralkodónőjének biztosított sziléziai javakat, s visszatérve siralmas képet festett a várak állagáról, a birtokok gazdasági állapotáról, s azok egy részének jogilag is tisztázatlan helyzetéről. Ferdinánd a szemrehányástól sértődötten némi készpénzzel és bőséges ígéretekkel látta el a királynőt és fiát. Így a királynő útja nem közvetlenül Sziléziába, hanem Eperjesen és Szandecen át Krakkóba vezetett, ahová 1552. február 9-én érkezett

meg. Röviddel ezután találkozott bátyjával, Zsigmond Ágosttal. A Varşóban idõzõ anyját, Bonát késõbb látogatta meg.

Izabellának mozgó udvara lengyel tanácsadóiból, udvarhölgyeibõl és magyar híveibõl állt, de feltûntek olaszok is. Legfõbb bizalmasai a már Erdélyben is mellette tartózkodó Stanisław Ligęza és Stanisław Niżowski voltak. Az utóbbi Szádeczky Lajos jellemzése szerint „tejtestvérként” ragaszkodott János Zsigmondhoz, „mindig jókedvû, udvarias, bõkezû, gavallér...”, s emellett „jó evõ és jó ivó”. Evangélikus hitének nem tulajdonított különösebb jelentõséget, mert késõbb János Zsigmondot követve õ is áttért unitáriusnak. Izabella egyik legodaadóbb magyar híve – és talán ennél több is – Petrovics Péter volt, aki összekötõ szerepet játszott közte és erdélyi, magyarországi támogatói között. Más küldetése volt az Izabella iránt rendíthetetlen hûségû Csáky Mihálynak, aki a Krakkói Egyetem egykori diákjaként tájékozott volt a lengyel ügyekben. Különféle egyházi állások betöltése után 1549-tõl Izabella királynõt kancelláriai titkárként szolgálta. A lengyelországi évek alatt nevelõként õ tanította meg János Zsigmondot magyarul írni. Feltehetõen használta a Sylvester János által kidolgozott nyelvtankönyvet (*Grammatica Hungarolatina*, 1539), amely Zbigniew Zaborowski lengyel *Ortografia* (1512) címû munkája, vagy az olvasás elsajátítását segítő valamely nyomtatott kalendárium hatására született. Az elsõ ilyen jellegû munkát Székely István fordította és adta ki Krakkóban 1538-ban.

Izabella 1552. március 12-én látogatott el Sziléziába. Az Opolében személyesen megtapasztalt valóság lesújtóbb volt Łobocki beszámolójánál is. Janusz Pajewskit idézve: „A magtárak üresen, a tehénistállók marhák, a pajták lovak nélkül tátongtak, a szántókat ugarnak hagyták.” Az Odera egyik szigetén álló hercegi laknál pedig – a János Zsigmondhoz hasonló sorsú majdani erdélyi fejedelem, Báthory Zsigmond késõbbi beszámolója szerint – a gyulafehérvári istállók különbek voltak. Izabellának kellett vetõmagot és élelmet venni a korábbi tulajdonos, Brandenburgi György örgróf embereitõl, hogy magát és udvarát ellássa. A gazdaságilag tönkrement birtokok alig hoztak jövedelmet, a romos várak, várkastélyok lakhatatlanok voltak, s a települések is nyomorúságos képet festettek. Mindezt Izabella nem hagyta szó nélkül. Ferdinándhoz küldött követe, Maciej Łobocki ezúttal Bécsbõl hozott lehangoló híreket 1552 augusztusában: a birtokok és várak állapotára

vonatkozó zavaros magyarázatokon kívül Izabella megtudhatta, hogy a német-római királlyá avanszált Habsburg uralkodó egyelőre nem tudja folyósítani az egyezségben rögzített 100 000 dukátot. Elmondható, hogy a rászédett királynő a szegénységét illetően nem sokban különbözött a templom egerétől.

Az 1552-es magyarországi oszmán hódítás és erdélyi következményei

A haladékkérés ezúttal akár magyarázható is lehetett volna. 1552 kora nyarán ugyanis bekövetkezett az, amire az előző ősön Fráter György figyelmeztette Ferdinándot: a török a következő tavasszal támadni fog. Valóban: júliusban elfoglalta Veszprémet és a Pest-Buda környéki várakat, a Tiszántúl kapuját, Szolnokot, délen pedig Temesvárt, amely egy hónapi ostrom után adta meg magát szabad elvonulás fejében. Az ostromló törökök hitszegő módon felkoncolták a várat elhagyó őrséget. A magyarok egyetlen ponton arattak sikert. Az Észak-Magyarország várkapujának számító Eger védői Dobó István kapitány vezetésével szeptember 9-e és október 18-a között a sokszoros túlerőben lévő oszmánok minden ostromát visszaverték, s a megtépázott ellenséget elvonulásra kényszerítették. Ferdinánd ezúttal is azzal mentegethette tehetetlenségét, hogy bátyja, V. Károly ismét harcban állt protestáns alattvalóival.

Erdélyt ugyan közvetlenül nem érintette az 1552-es oszmán hadjárat, de a vele szomszédos magyarországi vármegyék meggyengülése, a Temesköz és Arad vármegye elvesztése által az országrész kiszolgáltatottabbá vált az Oszmán Birodalomnak. Ez azonban nem jelenti, hogy Erdélyben nyugalom honolt volna. Fráter György halála után a katonai helytartóvá emelt Castaldo fizetetlen zsoldosainak oktalan pusztításait Erdély sem kerülhette el. Ennek kapcsán írták 1553-ban a Bihar megyei Kerekiben tartott részországgyűlés képviselői Ferdinándnak, hogy „serege oly rombolást és rablást vitt véghez, hogy csaknem elnéptelenedtek a városok, falvak, helységek”. Ebből egyértelműen kiderül, hogy Ferdinánd uralma mind kevésbé volt elfogadható Erdélyben. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a bonyolult helyzet megoldásának kulcsa a Lengyel Királyságban található... Izabella kezében. Tiszántúl nemesége mondta ki elsőként, hogy a Szapolyai-örökösöket, Izabellát és János Zsigmondot vissza kell hívni. A királynő és a választott király híveinek tábora Erdélyben is napról napra növekedett.

Castaldo, aki – mint Fráter György esetében érzékelhető volt – a merényletet radikális helyzetmegoldó eszközként alkalmazva 1552-ben a moldvai vajdát, Ștefan (VI) Rareșt is megölette, képtelen volt megbirkózni a rábízott feladattal, s 1553-ban kivonta csapatait Erdélyből. „Tömérdek zsákmánnyal, a társzekerek hosszú sorával” tért vissza a Magyar Királyságba. Természetesen Ferdinánd jóváhagyásával, akinek ismét csak annyira futotta, hogy követei révén jelentős évi adót ajánlott fel a szultánnak, amennyiben Magyarországot Erdéllyel együtt „visszaadja” neki. Szulejmán erre 1554-ben újabb területfoglaló hadjáratral válaszolt. Ezzel egyidejűleg utasította az erdélyi rendeket, hogy hívják vissza Izabellát és fiát, mint törvényes uralkodóikat. Egy évvel később ultimátumként közölte, hogy novemberig Szapolyai János özvegyének és fiának vissza kell térniük Erdélybe, különben elpusztítja a tartományt.

Zsigmond Ágost boldog és boldogtalan házasságai

E hírek nem érintették váratlanul Izabellát, aki állandó kapcsolatot tartott magyarországi híveivel. Visszatérésének tervét egy ideig anyja, Bona királynő is támogatta. Húga és unokaöccse legodaadóbb pártfogójának Zsigmond Ágost bizonyult. Amikor kiderült, hogy a Ferdinánd által átadott sziléziai birtokok nem fedezik Izabella udvartartásának költségeit, rendelkezésére bocsájtotta Sanok városát annak jövedelmével együtt. Ezzel rögtön kiváltotta Ferdinánd tiltakozását, mondván, hogy Sanok Magyarország tőszomszédságában fekszik, s így Izabella könnyebben kapcsolatot tud tartani híveivel. A pénzfolyósítás folyamatos elmaradását is esetenként azzal indokolta, hogy Izabella azzal a Magyarországon ellene összeesküvőket támogatná.

Izabella és János Zsigmond Lengyelországba érkezése előtt háromnegyed évvel hunyt el Zsigmond Ágost második felesége, az általa rajongva szeretett, szépségéről híres Barbara Radziwiłłówna. Halála éveken át tartó politikai és családi botránysorozatra tett pontot. A rangon aluli házasságot – Jerzy Radziwiłł litvániai hetman és vilnai várnagy megözvegyült lányáról volt szó – a többnyire a Litván Nagyfejedelemségben tartózkodó Zsigmond Ágost 1547 nyarán abban a tévhitben kötötte meg, hogy kedvese áldott állapotban van. A gyermekáldás elmaradt, ez azonban nem kezdte ki a szerelmet. Az egy ideig titokban tartott házasság híre felbőszítette Bonát és a lengyel

szejmet, kedvelt témája lett a korszak poétáinak, pamfletíróinak és a pletykákra éhes európai udvaroknak is. Zsigmond Ágost csak 1548 áprilisában, apja halála után tudta feleségét a Wawelba költöztetni, s a szejm hosszan tartó ellenállásának megtörése nyomán, 1550 decemberében királynévá koronáztatni.

Zsigmond Ágost két évig maradt másodszer is özvegyember. A Habsburg Katalinnal kötött házasságot az tette sürgetővé, hogy híre kelt: IV. (Rettegett) Iván, aki 1547–1548 folyamán minden oroszok cárvájá koronáztatta magát, királyi koronáért fordult a pápához, ami azzal kecsegtette a katolikus egyház fejét, hogy „Moszkva engedelmességet fogad az Apostoli fővárosnak”. A hírek ugyan nem volt valóságalapja, de felkelthette a krakkói udvarban, s mindenekelőtt a litvániai főurakban annak gyanúját, hogy előkészület folyik a Habsburgok és IV. Iván közötti szövetségekötésre, mint ez I. Miksa császár és III. Vaszilij nagyfejedelem között egyszer már megtörtént. Márpedig IV. Iván nyíltan hangoztatta, hogy az összes orosz földekre, így a Litván Nagyfejedelemség tekintélyes hányadára is igényt tart. Mikołaj Radziwiłł (Czarny) javasolta, hogy volt sógora, Zsigmond Ágost vegye feleségül az 1545-ben elhunyt Erzsébet hűgát, a szépnek egyáltalán nem mondható Katalint, s az így megkötött friggyl meg lehet akadályozni a veszedelmes szövetségekötést. E királyhoz méltó házasságnak az egyszeriben Habsburg-pártivá vált Bona királynő sem volt ellene.

Az 1553 júliusában nagy pompával megrendezett menyegzőn a Krakkó óvárosán át a Wawelba tartó kocsisor élén Zsigmond Ágost haladt, akinek jobbán Habsburg Ferdinánd főherceg, balján II. János Zsigmond választott magyar király ült. Izabella külön hintóban követte őket, míg Habsburg Katalin Bona és leányai – Zsófia, Katalin, Anna – társaságában foglalt helyet. Michał Rożeket idézve megjegyezhetjük: „Említésre érdemes, hogy Katalin az esküvőre gyászviselésben ment, de alatta arannyal átszőtt ruhát hordott. A gyászruhát [...] csak a vérségi kötelék ellenére Zsigmond Ágost esküvőjét lehetővé tető pápa engedély felolvasása után vette le. [...] Azt, hogy gyászruhában járult az oltár elé, a kortársak a házaspárt illetően rossz előjelnek vették. A király a dinasztikus érdekeket szem előtt tartva – mai fogalmak szerint – reálpolitikusnak bizonyult...”

Követségek Izabella és fia Erdélybe történő visszatérése ügyében

Zsigmond Ágost nem véletlenül tüntette ki figyelmével tizenhárom éves unokaöccsét, akiben annak haláláig trónjának legesélyesebb örökösét látta. E célból mintha neveltetését is maga akarta volna kezébe venni a kezdet kezdetén. A Jagelló Egyetem legkiválóbb professzorát, Wojciech Nowopolskit (Albertus Novocampianus) rendelte mellé, aki többek között a teológiai gondolkodást plántálta el az ifjú hercegben. Nowopolskinak a krakkói Szentháromság-templomban található sírfelirata tanítványáról sem feledkezett meg: „Wojciech Nowopolksinak, az Egyetem tudásban és feddhetetlenségben kitűnt professzorának és János Zsigmond magyar király tanítójának a gyászoló barátai”.

Zsigmond Ágost nemzetközi szinten is érezhette, mit jelent az unokaöccséért vállalt felelősség. A szultán 1553. május 9-én kihallgatáson jelentkezett követe révén levélben kérte tőle, hogy támogassa unokaöccse visszatérését Erdélybe. Homályos ígéretet tett arra, hogy majdan visszaadja neki az atyja, I. János király által birtokolt magyar területeket. Támogatásának bizonyításául János Zsigmond kérésére, akit „Magyarország és Erdély királyának” titulált, az egy évvel korábban elfoglalt délvidéki területet, a karánsebesi és lugosi szandzsákot visszaadta és a távollévő Petrovics Péter igazgatása alá rendelte. Ez a Porta birodalmi szemléletében beállott kényszerű változást is jelezte, hiszen az 1520–1530-as évek fordulóján – Bécs elfoglalása esetén – a vilajetekre, szandzsákokra szabdalni tervezett Magyar Királyságot beolvasztani szándékozott az Oszmán Birodalomba. Ez nem következett be, de – Pálffy Gézát idézve – „Magyarország (...) az oszmánok számára mindvégig az iszlám nyugati védőgátja maradt, ahol a valódi hétköznapi polgári berendezkedés ideje szinte sohasem jött el. Kivételt pusztán néhány nagyobb katonai centrum (Buda, Temesvár, Pécs), valamint azok a déli területek jelentettek, melyek végleg elvesztették magyar lakosságukat. A hódoltság talapzata (a Szerémség, a Temesköz és a Duna–Tisza köze déli fele) új, főként szerb, vlach és bosnyák lakosságának polgári élete viszont a 16. század második felében már alig különbözött a Balkánon másutt megfigyelhetőtől. A török hódítás tehát a Balkánt valamelyest feltolta Magyarországra.”

Ferdinánd a követein keresztül azzal a kéréssel fordult Bona királynéhoz, hogy Izabellát tartsa vissza Lengyelországban, Zsigmond Ágos-

tot is arra akarta rábírní, hogy minden eszközzel akadályozza meg Izabella és János Zsigmond visszatérését Erdélybe. A lengyel király válasza az volt, hogy erőszakkal ezt nem teheti. Egyik legtehetségesebb diplomatáján, Marcin Kromeren keresztül kérte Ferdinándot, hogy a török által fenyegetett Magyarország érdekében adja át Erdélyt János Zsigmondnak. Kromer azt is megemlítette Ferdinándnak, hogy azt a 40 000 forintot, amelyet kölcsönképpen Fráter Györgytől felvett, János Zsigmondnak tartozik visszafizetni. Ferdinánd azonban a nyírbátori szerződésben foglalt anyagi kötelezettség vállalásának se tudott eleget tenni. Így legtapasztaltabb követének érvei hiteltelenek voltak a lengyel királyi udvarban. Pedig még Castaldo generálist is azzal a megbízatással küldte 1554 novemberében Bona királynéhoz, hogy Izabellát tartsa távol a magyar határtól... és az álnok magyaroktól... Számára a legnagyobb kín – érvelt Castaldo –, ha magyart lát: „szeretné, ha a király vagy háromezret felakasztana közülük, mert annyira elvetemültek...”

A lengyel politika vezető tisztségviselői Izabella és János Zsigmond Erdélybe történő visszatérésének kérdésében egyöntetűen azt vallották; ha Ferdinánd képtelen megtartani Magyarországot, jobb, ha egy keresztény uralkodó áll az élén, mintha az oszmánok bekebeleznék. Különösen a Lengyel Királyság főmarsallja, Piotr Kmita állt ki János Zsigmond mellett azzal az érvel, hogy a gyermektelen Zsigmond Ágostnak ő lehet az utóda.

Bebizonyosodott, hogy ennek minden alapja megvan. Zsigmond Ágostnak ugyanis Habsburg Katalinnal kötött házassága is szerencsétlenné bizonyult. Feleségétől, miután kiderült, hogy nővéréhez hasonlóan epilepsziás, és gyermeket nem remélhet, elhidegült. Csak a válás éveken át táplált gondolata kötötte hozzá. Arra hivatkozott, hogy a házasság a közeli rokonsági fok miatt eleve érvénytelen. A házasság megmentése céljából II. Miksa császár (Magyarország királyaként I. Miksa) 1565-ben, egy évvel trónra lépése után Dudith (Dudich) Andrást küldte Lengyelországba, meghagyva, ha mégis válásra kerülne sor, tegyen lépéseket abba az irányba, hogy Ernő főherceg miként foglalhatná el a lengyel trónt. Az 1533-ban Budán született Dudith korának egyik legműveltebb embere volt. Váci püspök nagybátyja, a velencei származású Sbardellati Ágoston pártfogásának köszönhetően hosszabbban időzött Boroszlóban, majd Padovában, ahol megismerkedett

Kovacsóczy Farkassal, Berzeviczy Mártonnal és a vele egykorú somlyai Báthory Istvánnal. Már egyetemi tanulmányai során kitűnt nem mindennapi tehetségével, tökéletesen elsajátította a görög és a latin nyelvet, s a középkori kódexek kutatója és elemzője lett. Műveltségével felhívta magára az utolsó római katolikus canterburyi érsek, Pole Reginald bíboros figyelmét is, akinek társaságában bejárta fél Európát. Feljegyezték róla, hogy Brüsszelben hosszabban elbeszélgetett vele V. Károly, míg egy magán-diplomáciai küldetése során Párizsban Medici Katalint bővölte el olasz nyelvtudásával. Az 1562–63-as tridenti zsinat reformáció irányába ható III. szakaszában tinnini püspökként ő képviselte a magyar klérust. A legnagyobb feltűnést azzal a beszédével keltette, amelyben a két szín alatti áldozás szükségességét fölvetette. 1563-ban csanádi, egy évvel később pécsi püspökké nevezték ki és II. (magyar királyként I.) Miksa császár megtette tanácsosának.

Dudith Andrásnak ez az első lengyelországi diplomáciai küldetése nem járt sikerrel. Válásra ugyan nem került sor, de az ezzel kapcsolatos Rómáig, Párizsig, Konstantinápolyig visszhangzó diplomáciai-jogi pengéváltások, amelyek megterhelték a Habsburg-ház és a Jagelló-dinasztia kapcsolatait, változatlanul tartottak, míg 1566-ban Katalin végleg el nem hagyta Lengyelországot, majd férjével ugyanazon esztendőben, 1572-ben meg nem halt. A pécsi püspök viszont gyökeresen új életet kezdett. Krakkói tartózkodása során ugyanis fülig beleszeretett a műveltségével és szépségével nagy feltűnést keltő Regina Straszba, Katalin udvarhölgyébe, s miután lengyel nemesi honosítást kapott és egyházi méltóságait letette, 1567-ben elvette feleségül. Ezzel azonban nem zárult le fordulatokban gazdag, színes élete.

Bona Sforza visszatérése Itáliába és a krakkói udvarban működő zenészcsoport és kém

Zsigmond Ágost kapcsolata anyjával, Bona királynővel is megromlott. Öreg Zsigmond halála után ugyanis kiderült, hogy a Lengyel Királyságban és Litván Nagyfejedelemségben ő fog uralkodni, s nem Bona. Tettei révén mind inkább bebizonyosodott, hogy Zsigmond Ágost valóban trónra termett, így az anyakirálynő nem tudott fölébe emelkedni. 1555-ben már az is nyilvánvaló lett, hogy Izabella hamarosan visszatér Erdélybe, amelynek kiskorú fia helyett ő lesz az ura. Bona mind inkább úgy érezte, hogy uralkodó ő csak itáliai örökségének

színhelyén, a Bari és Rossano hercegségben lehet. 1556 elején már képtelenség volt visszatartani attól, hogy elhagyja Lengyelországot. A megvesztegetett szenátorok az utolsó pillanatban jóváhagyták a távozását, amelyet idejekorán azzal készített elő, hogy kétmillió lengyel zlotyt helyezett el Velencében. Február 1-jén kincsekkel, pénzzel, antik tárgyakkal, ruhákkal megrakott huszonnégy társzeker hagyta el Varsót, s tartott Bécsen át Itáliába. Feljegyezték, hogy a kocsikat 144 ló húzta.

Bona úgy vélte, ha jelentős kölcsönrel támogatja a II. Fülöp spanyol király által pártfogolt Alba herceget, Nápoly vicekirályát, ő lehet a város vicekirálynője, ezért 430 000 aranydukátot folyósított neki. IV. Pál pápa ezért kiátkozta II. Fülöpöt, mert hazája, Nápoly megszállójának tartotta. Az ellenszolgáltatás a franciákkal hadakozó spanyol király részéről elmaradt. Bona királynét nem töltötte el megelégedettséggel a Bari és Rossano hercegsége sem. Bariban különösen az ősi vár elhanyagolt, romos állapota okozott csalódást a waweli fényűzéshez hozzászokott királynőnek. Nagy ívű terveiből végül semmit se sikerült megvalósítani. 1557. november 19-én halt meg. Végrendeletében évi 10 000 dukátot hagyott Izabellára. Fő örököse Zsigmond Ágost lett, aki azonban a testamentumban tételesen felsorolt javak, pénzüsszegek töredékéhez tudott csak hozzájutni. A töredék is jelentős lehetett, hiszen amikor 1560-ban Zsigmond Ágost a pápai követnek, Bernard Bongiovanninak a kincstárát megmutatta, jelezte, hogy az egyik asztalon álló négy láda 200 000 szkud aranyát anyja, Bona küldte neki Nápolyból. Tény azonban, hogy az anyakirálynő örökségének jelentős hányada különböző csatornákon át a Habsburgok kincstárát gyarapította.

Itáliába történt visszatéréseivel magyarázható az, hogy Bona miért nem a Wawel Zsigmond-kápolnájában nyugszik, ahol a férjén (és annak első feleségén, Szapolyai Borbálán) kívül gyermekei: Zsigmond Ágost és Jagelló Anna alusszák örök álmukat. Bona királynőnek később leánya, Báthory István özvegye, Jagelló Anna emelt díszes síremléket 1593-ban a bari Szent Miklós-bazilikában.

Zsigmond Ágost kincstárára visszatérve, az a hír járta, hogy a király sokkal több pénzt és drága tárgyakat raktározott el titokban benne. Az utolsó Jagelló uralkodó közismert volt pazarló életmódjáról.

Zsigmond Ágost, ha állandó hadsereggel nem is, állandó zenekarral rendelkezett. Muzikusait fizette meg legjobban, s csak utánuk követ-

keztek az aranyművesek. Nem véletlen, hogy Európa leghíresebb lantművésze, az erdélyi szász származású Bakfark Bálint 1549 januárjától 1565-ig Zsigmond Ágost udvarában szolgált. Munkáiba Bakfark, a zeneszerző a lengyel népzene motívumait is beépítette, s azt, hogy milyen kiemelkedő alakja volt a korszak kultúrájának, Jan Kochanowski tréfás versei is beszédesen bizonyítják. Az egyik sikamlós versikében született az alábbi mondás: „Bakfark után aligha nyúlhat bárki a lanthoz” (vagyis nem mindenkit ruházott fel tehetséggel bőven a természet). Egy másik fraszka pedig azt hirdette:

*Ha a lant beszélni tudna,
Hangos szóval így szólana:
„Mindenki más dudán játsszon,
De nekem csak Bakfark játsszon!”*

1565-ben Krakkóban Łazarz Andrysowicznál kiadott latin nyelvű lant tabulaturáinak első kötetét Bakfark a királynak ajánlotta. Dicsérő szavai azonban elveszítették hitelüket. Még abban az évben kiderült, hogy a XVI. és XVII. század legnépszerűbb zeneszerszámának virtuóza a porosz fejedelemnek, Hohenzollern Albertnek kémkedik.

Izabella és János Zsigmond visszatérése Erdélybe

Izabella két évvel élte túl édesanyját. Erdély és a hozzá kapcsolt keleti vármegyék királynőjeként halt meg. Az erdélyi országgyűlés résztvevői már 1555-ben kérték Ferdinándot, hogy mentse fel őket hűségesküjük alól, mivel megbizonyosodott: nem tudja védelmüket biztosítani. A tordai országgyűlés 1556 elején egyenesen kimondta az elszakadást Ferdinándtól, míg március 8-án az erdélyi rendek Szászsebesen írásban rögzítették, hogy „a mai napon a mi urunk gyermekét, János király fiát vettük magunkhoz fejedelemül és királyul...” Ferdinánd ennek hatására értesítette június 14-én arról a szultánt, hogy a hatalmat Erdélyben visszaadta a Szapolyai-örökösöknek, Izabellának és János Zsigmondnak. Azt az érzetet keltette, mintha ezt önszántából tette volna. Ezzel azonban nem tudta megakadályozni, hogy a budai pasa, Khádím Ali ostrom alá ne vegye Szigetvárt.

Izabella királynő a Kendy Ferenc által vezetett erdélyi küldöttséget a szultán követével együtt 1556 augusztusában fogadta Lembergben. Tizenhat év után először jelenhetett meg uralkodói hatalmának maga-

biztos tudatában és teljes pompájában. Udvarával és fiával együtt szeptember 23-án hagyta el Lemberget és vonult ötszáz lengyel lovas és gyalogos kíséretében a Vereckei-hágó felé. Mintha honfoglalásra készült volna. „A királyné ugyanis korábbi tapasztalataiból okulva nem kívánta többé a magyarok kényére-kedvére kiszolgáltatni magát. Így kezdetben főképp Lengyelországban toborzott zsoldosok álltak az erdélyi királyi-fejedelmi udvar szolgálatában” – indokolja meg az Izabella szolgálatába állt lengyelek nagy számát B. Szabó János. – II. János Zsigmond itáliai testőrkapitánya, Giovanandrea Gromo szerint Erdélyben a törvényben bevett három nemzet – a magyar, a székely és a szász – mellett „a negyedik nemzet a lengyel. Ennek nincs saját területe, se lakossága, de ott van a király házának hivatalaiban és testőrségében és (...) udvaroncai és katonái között. Belőlük az udvarban sosincs ötszáznál kevesebb, és sokszor, béke idején kétezren is vannak. Öltözetük magyaros, hasonló a fegyverzetük is: mind lovon harcolnak...” Hogy az Izabellát a Vereckei-hágón kísérő lengyel katonáknak magyaros volt-e a viselete és fegyverzete, nem tudható. A hágó túloldalán felsorakozott magyar küldöttség élén egy huszonhárom éves erdélyi főúr, a somlyói Báthori István állt. Ő köszöntötte a királynőt és fiát az erdélyi három nemzet – a magyarok, a székelyek és a szászok – nevében. Hogy ki Erdély igazi ura, azt a felsorakozott 200 fős oszmán katonaság érzékelt.

A menet október 22-én vonult be Kolozsvárra, ahol az erdélyi nemesség nem egészen egy hét múlva hűségesküt tett a királynőnek az általa kancellárrá kinevezett Csáky Mihálynak. Ferdinánd erdélyi tisztségviselői azonban még tovább küzdöttek királyuk erdélyi uralma érdekében. Az egri hős, Dobó István, Erdély korábbi társvajdája tíz hónapig védte Szamosújvárt, a Habsburg-pártiak egyik fontos támaszpontját, amelyet szabad elvonulás fejében feladott, de Izabella börtönbe vetette. Ferdinánd Zsigmond Ágosthoz fordult Dobó kiszabadítása ügyében. A diplomáciailag bonyolultnak ígérkező helyzetet az oldotta meg, hogy Dobó megszökött szamosújvári börtönéből. Ferdinánd pártján leghosszabb ideig Várad helyőrsége tartotta magát, amely csak 1557 áprilisában adta át a várat a királynőnek. Izabella Báthori Istvánt nevezte ki váradi főkapitánnyá, ami gyakorlatilag az erdélyi hadak fölötti főparancsnokságot is jelentette. A Partiumért és a Magyar

Királyságtól Erdélyhez került megyék, városok birtoklásáért azonban a továbbiakban is fel-fellángoltak a harcok.

A november 1-jére összehívott országgyűlés – fia nagykorúságáig – Izabellát, mint „Magyarország törvényesen megkoronázott királynőjét” ismerte el uralkodójának. Az állami birtokok eladományozására és zálogba tételére is korlátlan felhatalmazást kapott, s ezzel együtt bármely nemzetiségű vagy származású embert alkalmazhatott az udvarában. Így főbb hivatalnokai, tanácsadói, udvarnokai és udvarhölgyei között szép számmal szolgáltak lengyelek, s számosan olaszok is. A gyulafehérvári püspöki palotát a krakkói Wawelre emlékeztető reneszánsz szellemében és pompában törekedett berendezni. Udvarában gyakoriak voltak a bálók, amelyeken a magyarok mellett lengyel és olasz muzsikások szolgáltatták a zenét. A gyulafehérvári központ kulturális kisugárzásának hatása ma is érzékelhető az erdélyi magyar táncokban és zenei motívumokban.

A hatalom megtartásában Izabella rendkívül határozott volt. Belső ellenlábasaival kíméletlenül leszámolt. 1558. szeptember 1-jén Kolozsvárra csalta ellenzékének vezetőit, akik a nálánál befolyásosabbnak vélt fiát akarták trónra emelni, s egyik legfőbb bizalmasával, Balassa Menyhárttal megölette őket. Utólag úgy állította be, hogy áldozatai merényletre készültek ellene. Mintha majdhogynem korlátlan hatalmával kárpótolta volna a Fráter György alatti háttérbe szorítottságát. A Porta ekkor már nem avatkozott Erdély belső ügyeibe. Izabellának csak külügyi lépéseit kellett a Portával egyeztetnie.

1556. március 14-én V. Károly lemondott a császári trónról. Helyét I. Ferdinánd foglalta el, ami által helyzete a Német-római Birodalomban és Magyarországon is megerősödött. Ez azonban nem jelentette, hogy a Birodalom katonai és gazdasági erejét Magyarország felszabaddítására mozgósíthatta volna. Törekvéséből, lehetőségeiből „csak” arra futotta, hogy a mind tervszerűbben kiépülő végvárrendszer egységes irányítása, fenntartása az általa 1556-ban felállított Haditanács feladata legyen.

A formálódó védelmi koncepció lényege az volt – Pálffy Géza ismertetése szerint –, „hogy a legfontosabb geopolitikai adottságokat kihasználva az ország egyes területein fekvő végvárakból külön védelmi zónákat (várövezeteket) hozzanak létre. Nevezetesen olyan módon, hogy ezeket egy-egy nagyobb várnak rendeljék alá, ahonnan egységes

elveknek megfelelően irányíthatják őket. (...) A mintegy 100-120 kisebb-nagyobb várból álló láncolat szervezetileg (...) hat várövezetre, azaz végvidéki főkapitányságra (*Grenzoberhauptmannschaft*) tagolódott, amelyeket az egyes várkörzetek központjában székelő végvidéki főkapitányok (*Grenzoberst*) irányítottak.” A hathatós védvonal megszervezésére annál inkább szükség volt, mert Szulejmán szultán újabb hódító hadjáratot készült indítani a Habsburg Birodalom ellen.

Zsigmond Ágost, a közvetítő

1559. szeptember 15-én meghalt Izabella. A gyulafehérvári katedrálisban temették el. Zsigmond Ágost még az ősz folyamán mind Konstantinápolyban, mind Bécsben latba vetette befolyását, hogy a választott magyar királyként az Erdély és a keleti országrész fölött a hatalmat immáron ténylegesen is gyakorló János Zsigmond és Ferdinánd között békességet teremtsen. Ennek céljából még az a terv is felmerült, hogy Jagelló Annát férjhez adják Ferdinánd főherceghez. Ez a főherceg apját, I. Ferdinánd császárt azzal kecsegtette, hogy régóta dédelgetett terve megvalósuljon; azaz a Habsburgok kerüljenek a lengyel trónra. Ennek lengyel részről a János Zsigmonddal kötött egyezség lett volna az ára, továbbá Bona királyné Zsigmond Ágostra hagyott örökségének rendezése. Ismét napirendre került az I. Ferdinánd császár és Rettegett Iván cár közötti esetleges szövetségkötés megakadályozása. 1558-ban ugyanis az orosz cár, hogy meleg tengeri kikötőhöz jusson, támadást intézett a lovagrendi állam ellen, s elfoglalta a Baltikum fontos városait: Dorpatot és Narvát. Ezzel egyidejűleg a Litván Nagyfejedelemségbe is benyomultak az orosz csapatok. A kirobbant háború egészen 1570-ig elhúzódott. Zsigmond Ágost számára létkérdés volt, hogy ne kerüljön harapófogóba. Szövetségkötésre a Habsburgok és IV. Iván között ugyan nem került sor, de ettől az erdélyi helyzet még nem oldódott meg... akárcsak a lengyel király örökségének kérdése vagy Habsburg Katalinnal kötött házasságának évek óta tartó válsága.

Zsigmond Ágost helyzetét az is nehezítette, hogy belefogott abba a feladatba, amelyet apja rendre elnapolt: a régóta húzódó törvény-végrehajtási reformok bevezetésébe. Ezzel részben a központi hatalmat erősítette volna. Törekvése a szejm ellenállásába ütközött. Sikert számára az jelentett, hogy 1569-ben Lublinban megújította, korszerű

„reálapokra” helyezte a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség 1356-ban Krewóban megkötött perszonálunióját. A kettő közötti különbséget Ring Éva az alábbiakban látja Lengyelország felosztásainak negyedszázadáról írt munkájában („*Lengyelországot az anarchia tartja fenn?*”): „Ezt a kettős államalakulatot nevezték Köz-Társaságnak, lengyelül Rzecz-Pospolitának. Az elnevezésnek eredetileg tehát semmi köze sem volt az antik városállamok politikai berendezkedéséhez, hanem a szövetséget kötő tagállamokban élő, különböző etnikumú rendek egyenlőségét volt hivatott jelezni. Ezért lehetett az ún. »lengyel nemesi köztársaság« egészen a felosztásokig monarchia. (...) A XVI. században hatalmas csúcson álló köznemesi rend a »Köztársaságot« szívesen interpretálta úgy, mint a nemesi közösség, a *communitas* társaságát, s ekkor kezdték a lengyel állam politikai berendezkedésében az antik demokrácia kései leszármazottjait látni...” Az unió létrehozása során a Litván Nagyfejedelemség déli részét, az ún. Vörös Oroszföldet a Lengyel Királysághoz csatolták, kilátásba helyezve, hogy nemesei a királyságbeli nemesekkel minden tekintetben egyenrangúak lesznek, s területi autonómiát kapnak. E területi önállóság vetette volna meg annak az alapját, hogy a Nemesi Köztársaság átalakulhasson három – a lengyel, a litván és a rutén (ukrán) – nemzet uniójává. Ez azonban sohasem következett be. Így 1569-től kezdve a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség nevében is rögzített államformája: „Mindkét nemzet Nemesi Köztársasága”.

II. János Zsigmond békekötési kísérletei és Zsigmond Ágost támogatása

Izabella halála után János Zsigmond minden különösebb ceremónia nélkül került Erdély élére. Az édesanyját támogató vezetők többségükben megmaradtak posztjukon. Egyik legfőbb tanácsadója a már nyolcvan éven felül járó Csáky Mihály volt, ami természetesnek vehető, hiszen majdhogynem apaszerepet játszott János Zsigmond életében. Míg magyar kortársai nem a legrokonszenvesebb képet rajzolják János Zsigmondról, azokat a külföldieket, akik kapcsolatba kerülnek vele, lenyűgözi műveltsége, elsősorban a lantjátékban megmutatkozó zenei tehetsége és sziporkázó nyelvismerete: beszélt latinul, lengyelül, magyarul, németül, olaszul és románul, de megértette magát görögül és törökül is. Egyszerre mutatják be éles elméjünek a disputában, s vítéznek a harcban és a vadászatban, aki előszeretettel élt azok fölött

is a kegyelem gyakorlásával, akik rászolgáltak volna a büntetésre. Ennek ellentmond, hogy az ellene fellázadt székelyeken, akik nem akartak a szabad nemzet tagjaiból az adóztatható jobbágyok sorába süllyedni, bosszút állt. A nevével jelzett megtorlást azonban se kegyetlenségében, se méreteiben nem lehet Báthori István, különösen pedig Báthori Zsigmond hasonló célú eljárásával összevetni.

Fontos lett volna az 1557-ben Ferdinánd császárral kitört háborúskodásnak véget vetni. Ebben nagybátyjára, a lengyel király és litvániai nagyfejedelem diplomáciai kapcsolataira és befolyására számíthatott leginkább. Az erdélyi követeken kívül így Zsigmond Ágost megbízásából Jan Przerębski (Przerembski) primás, a Lengyel Királyság alkancellárja is közvetítő szerepet játszott. I. Ferdinánd császár és magyar király eleve sérelmezte, hogy mind Zsigmond Ágost, mind Jan Przerębski „Magyarország választott királyának” titulálta János Zsigmondot, holott nyilvánvalóan az volt. Ennél is jobban felháborították a Jan Przerębski által ismertetett feltételek. Nem az a határozott kérés, hogy János Zsigmond Johanna főhercegnővel házasságot köthessen. Ez már közel másfél évtizede napirenden volt. Azt viszont, hogy hozományként a Duna jobb partján fekvő Magyar Királyságot is magának követelte Erdély és a keleti országrész ura, s emellett azt is kérte, hogy a Szent Koronával II. János néven koronázzák királlyá, felbőszítette Ferdinándot. „Ilyesmivel a szultán se merészelne előállni” – közölték Przerębskivel, aki egyébként arról is említést tett, hogy Bona királynő Zsigmond Ágostra eső örökségét is rendezni kellene. Végül sikerült megállapodni egy 1560. december 31-én lejáró fegyverszünet megkötésében.

1561-ben János Zsigmond erdélyi pozíciója azáltal gyengült meg, hogy Balassa Menyhárt átpartolt Ferdinándhoz, akárcsak Báthori Miklós több erdélyi főúrral és a Tiszántúl nemességével együtt. Kiújultak és váltakozó szerencsével folytak a harcok az Erdélyhez került magyarországi megyék birtoklásáért. Így a már a szokásos forgatókönyv szerint János Zsigmond ismét nagybátyjához fordult, hogy járjon közben Ferdinánd császárnál három-négy évig tartó fegyverszünet megkötése érdekében. Zsigmond Ágost ismét lépett unokaöccse érdekében. A legjobbkor. 1562. március 4-én ugyanis az erdélyi sereg Hadadnál súlyos vereséget szenvedett Balassa Menyhárt csapataitól. Hogy a részben parasztokból álló hadat teljesen szét nem verték, az

Báthori István határozott fellépésének köszönhető, aki az ütközetben súlyosan megsebesült.

Zsigmond Ágost a császári udvarban tartózkodó állandó követét, Marcin Kromert kérte meg a fegyverszünetre vonatkozó kérés közvetítésére, aki március 22-én Prágában jelentkezett az uralkodónál kihallgatáson. Ezúttal is elsősorban a „választott király” titulus robbantotta ki a botrányt. Végül a magyar trón közeli várományosa, a már cseh királyi címet viselő Miksa győzte meg apját; ajánlatos János Zsigmonddal kétéves fegyverszünetet kötni, mert így elkerülhető az, hogy szorult helyzetében a törökhöz forduljon segítségért. Zsigmond Ágost közvetítése így végül is eredménnyel járt; Ferdinánd 1562 áprilisában két évig tartó fegyverszünetet írt alá János Zsigmonddal.

A béketárgyalások megindítása jegyében Ferdinánd egy év múlva újabb két évre szóló fegyverszünetre szóló szerződést írt alá. János Zsigmond teljhatalmú megbízottjaként ekkor Báthori István utazott Bécsbe a békekötés feltételeivel, amelyek között szerepelt, hogy a választott király Szulejmán halála után lemond a királyi címről. Javaslatának azonban végül minden pontját elutasította a császár. Arra hivatkozott, hogy ha életében magyar királlyá koronáznák fiát, Miksát, elfogadhatatlan volna, hogy János Zsigmondot is királynak hívják. Az elhúzódó tárgyalások nyugtalansággal töltötték el a legfőbb érintettet, János Zsigmondot. Szerette volna, ha minél előbb döntés születik. 1563. augusztus 7-én levélben tájékoztatta Báthori Istvánt; titkárát, Blandrata Györgyöt küldte Bécsbe, hogy megkérje Johanna kezét és azzal az üzenettel, hogy a házasság létrejötte esetén II. János választott király hajlandó lenne Ferdinánd minden kérését teljesíteni. Az erre adandó válaszra várni kellett, mert szeptember 8-án Pozsonyban Magyarország királyává koronázták Miksát. Blandrata a koronázási ünnepek után kitérő választ kapott, amely egyenlő volt az elutasítással.

János Zsigmond ezt követően udvarának lengyel tisztségviselőit, legbefolyásosabb tanácsadóit, Paweł Zienowski alkamarást, Stanisław Niżowski asztalnokot és Stanisław Ligęza pohárnokot küldte Vlnába, nagybátyjához, ismételten kérve őt, hogy a házasságkötés ügyében közvetítsen. Zsigmond Ágost némi tanácstalanság után a rawai várnyagot, Stanisław Wolskit, Habsburg Erzsébet egykori udvarnokát és titkárát, valamint a Lengyel Királyság titkárát, majdani prímását,

Stanisław Karnkowskit küldte a császárral tárgyalni. A két követ 1564. április 12-én uralkodója nevében szinte ultimátumszerűen követelte Johannával a házasság megkötését, minthogy a főhercegnő kezét már másfél évtizeddel azelőtt János Zsigmondnak ígérték. Ezzel összefüggésben az Erdélyhez tartozó részeket az egykor Erdélyhez tartozó területeket is a választott királynak kérték átengedni a szuverén uralkodót megillető jogokkal együtt. Ferdinánd csak az 1563-ban rögzített feltételek alapján volt hajlandó Zsigmond Ágost követeivel tárgyalni. Ezt viszont János Zsigmond találta elfogadhatatlannak. A hosszan elnyúló alkudozásnak Ferdinánd 1564. július 25-én bekövetkezett halála vetett véget.

A harcok ezúttal már II. Miksa és II. János között újultak ki. Báthori István 1564 szeptemberében váratlan rajtaütéssel elfoglalta a Balassa Menyhárt által birtokolt Szatmárt, majd Nagybányát. E győzelmek fellelkesítették a János Zsigmond által vezetett sereget, amely az egész Kassáig húzódó királysági területet elfoglalta, hogy aztán a zord időjárás miatt visszavonuljon. A következő évben a II. Miksa császár által Németalföldről hazahívott tehetséges hadvezér, Lazarus von Schwendi kassai főkapitány az elvesztett magyarországi területek egy részét visszahódította. A megoldást nem hozó, kilátástalan harcok arra késztették a két felet, hogy megegyezzenek. A tárgyaláson somlyai Báthori István váradi kapitány és Stanisław Nizowski képviselték János Zsigmondot, ecsedi Báthori András országbíró és Lazarus von Schwendi a magyar királyt, I. Miksát. Az 1565. március 13-án Szatmárban megkötött béke ideiglenes szövegét Báthori István vitte Bécsbe. János Zsigmond Bihar megyén kívül valamennyi Erdélyen túli területről lemondott, s vállalta azt is, hogy fiú utód nélküli halála esetén Erdély Miksára vagy utódaira száll. Ennek fejében viszont használhatja az Erdély fejedelme címet, s leszögezte, hogy Erdély továbbra is a Magyar Királyság része lesz.

Nagy Szulejmán támogató kardja. Szigetvár bevételének következménye

Időközben azonban János Zsigmond udvarába érkezett a szultán küldöttje, aki a lehető leghatározottabban hozta az erdélyi uralkodó tudomására, hogy a Habsburgok számára a „német hódítással” megszerzett területekről nem mondhat le. Levélbeli ultimátumát katonai támogatásának ígérétevel nyomatékosította. A címzett engedetlenségé-

ért egyúttal megtorlást helyezett kilátásba. János Zsigmond mindezek tudtában utasításszerűen arról tájékoztatta Báthorit, hogy a szatmári békében foglalt pontok egy részét érvénytelennek tekinti. Május 14-én, azon a napon, amikor mindezt Báthori közölte a királlyal, már Zsigmond Ágost követe, Franciszek Krasziński krakkói kanonok, majdani püspök is Bécsben tartózkodott, s arról igyekezett meggyőzni Miksát, hogy ura mekkora erőfeszítéssel tudta unokaöccsét a török fegyveres segítség igénybevételétől visszatartani. A császár azonban konstantinápolyi követe révén már tudott a szultán döntéséről. Miközben Konstantinápolyban kiszivárogtatta a szatmári béketervezet tartalmát, közölte Báthorival: ha Erdélyt támadás érné, tudja, mi egy keresztény uralkodónak a kötelessége. Június 3-án Báthori újabb utasítást kapott Erdélyből arra nézve, hogy a szatmári béketervezetet alapjaiban módosítani kell. Június 21-én az uralkodó őrséget rendelt Báthori házához, s közölte vele, miután János Zsigmond megszegte a szatmári szerződést és a törökkel nyíltan a császár ellen szövetséget kötött, ezért őt mint követet házi őrizet alatt tartja. Válaszul a szultán Miksa követét, Hosszútóti Györgyöt vetette fogságba, hadat üzent a császárnak, s magához rendelve János Zsigmondot, százezer fős serege élén 1566. május 1-jén elhagyta Konstantinápolyt.

Június 28-án zimonyi táborában fogadta János Zsigmondot. Erdély ifjú ura díszes kíséretben, pazar ruhában érkezett a szultán sátrához, aki nem engedte őt térdre omolni. Tizenkét, hatalmas rubinokkal ékesített serleget helyeztetett Szulejmán trónja elé, aki arról biztosította őt, hogy nem teszi addig hüvelyébe a kardját, míg a magyar koronát nem biztosította neki. Hasonló ígéretet annak idején János királynak is tett, s János Zsigmond tudhatta, mit lett a vége.

Nagy Szulejmán, aki a Dunántúlon átvágva tervezte Bécset ostromgyűrűbe fogni, először Szigetvár védőin próbálta ki kardja életét. A várral megerősített várost 2000–2500 vitéz védte Horvátország bánjával, Zrínyi Miklóssal az élen. Az ostrom augusztus 9-én kezdődött. Szulejmán heteken át láthatta, hogy a védők minden rohamot visszavernek. Mindenképp szerette volna augusztus 29-én bevenni a várat. Ez volt ugyanis az ő nagy napja. Ezen a napon foglalta el Nándorfehérvárt 1521-ben, aratott világraszóló győzelmet Mohácsnál 1526-ban, vette be Budát 1541-ben. A nagy nap azonban nem hozott diadalt Szulejmánnak. A döntőnek remélt, de kudarcba fulladt támadásban

négyezer török esett el. A janicsárok már-már lázadoztak a nagy emberveszteség miatt. A romhalmazzá lőtt, lángoló várból a védők szeptember 8-án a várkapitánnyal az élen kirohantak és szinte az utolsó emberig elesetek. A súlyosan sebesült Zrínyinek a janicsárok fejét vették.

A győzelmet Nagy Szulejmán már nem érthette meg, mert két nappal azelőtt elhalálozott. Halálát titokban tartották az oszmán harcosok előtt, nehogy híre letaglózza a katonákat. Ezzel az a kétes ígérete is sírba szállt, hogy János Zsigmondot Magyarország királyává teszi. A török fővezér Zrínyi mézzel konzervált levágott fejét elküldte a Győrnél felsorakozott szövetséges keresztény csapatok parancsnokának, aki tétovaságával elmulasztotta Szigetvárt felmenteni. Mulasztásukat a szövetségesek azzal magyarázták, hogy a törököktől vett (és a törökök által tudatosan terjesztett dezorientáló) hírek szerint a Bécs elleni támadást Buda felől a Duna mentén várták.

A szigetvári lecke óvatosságra intette Szulejmán utódját, II. Szelimet, aki béketárgyalásokat kezdett II. Miksa küldötteivel, köztük Verancsics Antallal. János Zsigmond ettől függetlenül döntött úgy, hogy kiegyezik a magyar királlyal. Ezúttal is Zsigmond Ágosthoz fordult segítségért, közvetítésért. Az iránta sztoikus nyugalommal viseltető nagybácsi, attól függetlenül, hogy a Rettegett Ivánnal, valamint Dánia és Svédország által veszélyeztetett Lovagrendi Állammal, az orosz hadseregtől kudarcokat elszenvedő Litván Nagyfejedelemséggel és belső ellenzékével megannyi gondja-baja volt, nem tért ki a kérés elől. A megbékélés feltételeit Zsigmond Ágost követe, Franciszek Krasiniński révén továbbította a császárnak, aki János Zsigmond követeléseit túlzóknak találta. Szapolyai fia megengedhette magának, hogy magasra tegye a tétet. Tehette ezt annál is inkább, mert tisztában volt vele, hogy Konstantinápolyban kedvezőbb feltételeket tud kiharcolni a maga számára Erdélyre vonatkozóan. Valóban, a Drinápolyban, 1568-ban nyolc évre megkötött béke Erdélyre nézve azokat a területeket rögzítette, amelyek a valóságban is János Zsigmond birtokában voltak.

A protestantizmus térhódítása Erdélyben – a Vallásszabadság Világnapja és a nemzeti irodalom fejlődése

A drinápolyi béke óriási elégedetlenséget váltott ki a magyarországi nemesek és főurak körében. Azt jelentette ugyanis, hogy az új császár eleve lemond Magyarország fölszabadításáról. Elégedetlenségüket az is fokozta, hogy míg Ferdinánd az általa létrehozott, Magyarország irányítására hivatott intézményekben nagy számban alkalmazott magyarokat, Miksa azok számát radikálisan csökkentette. Az elégedetlenkedők, élükön a bányavidéki főkapitánnyal, Balassa Jánossal és Dobó Istvánnal, János Zsigmonddal kerestek kapcsolatot, akiben a leendő nemzeti királyt látták. Miksa 1569-ben mindkettejüket elfogatta. Az addig rendíthetetlenül királyhű, Ferdinánd és Miksa mellett több tisztséget betöltő Forgách Ferenc, a győri püspökség várományosa is ekkor lett János Zsigmond híve.

Az 1540-es években Erdély szász városai – Brassóval, Nagyszebennel, Besztercével az élen – fokozatosan áttértek Luther Márton hitére, s 1553-ban Erdély teljes szász közössége már Luther követőjének mondható. 1554-ben megalakult az önálló magyar evangélikus egyház, amely két év múlva Dávid Ferencet választotta püspökévé. Ő egyháza meggyőződéses híveként az Erdélyben Zwingli és Kálvin tanait hirdetők ellen fordult, akik tagadták Krisztus valóságos jelenlétét az Eucharisziában. A folytonos viták eredményeként 1559-ben már Dávid Ferenc is áttért a református hitre. 1564-ben a nagyenyedi zsinat püspökké választotta.

Vallási kérdésekben a két nevelő: a teológus Wojciech Nowopolski (Albert Novocampianus) és Csáky Mihály, az evangélikus hitre tért erdélyi kancellár meghatározó hatással voltak János Zsigmondra, akiről feljegyezték, hogy miután Erdély tényleges ura lett, éveken át szívesebben vett részt hitvitákon, mint politikai jellegű tanácskozásokon. Különösen Dávid Ferenc érvelései ragadták magukkal, akit udvari papjává tett. János Zsigmond udvari orvosa, Blandrata György volt, aki – Miguel Servet természettudományi tanainak ismeretében – tagadta, hogy Jézus egyenrangú lenne Istennel és a Szentlélekkel.

Az új vallási áramlatokra fogékony János Zsigmond 1562-ben áttért az evangélikus hitre, majd két évvel később kálvinista lett, míg Dávid

Ferenc hatására 1569-ben ki nem kötött az unitáriusoknál. Döntésének előzményeként az 1568. január 9. és 13. között tartott tordai országgyűlésen a rendek úgy döntöttek, hogy szabad legyen a prédikátorok számára a Biblia különböző értelmezése, lelkiismereti szabadság szerinti magyarázata. Így lett Torda a világtörténelemben először kimondott vallásszabadság színhelye, s január 13-a a Vallásszabadság Világnapja. A négy bevett vallásfelekezet (*recepta religio*) egyenjogúságán alapuló egy házszervezet intézményesülési folyamata, amely 1568-ban vette kezdetét, néhány évtizeddel később, immár az Erdélyi Fejedelemség keretein belül zárult le. Az 1595. évi országgyűlés ugyanis ekkor szögezte le: „Az mi a religió dolgát nézi, végeztük országul, hogy az recepta religiók, tudniillik, catholica sive romana, lutherana, calvinistica, et ariana libere mindenütt megtartassanak.”

A XVI. században Erdély gazdasági-társadalmi térképe is átrajzolódott. Elsősorban a szászoknak köszönhetően. A XII. század végétől Dél-Erdélyben élő szászok az évszázadok során gazdaságilag és ezzel a polgárosodást tekintve is kiemelkedtek Erdély népei közül. Az 1560-as években azonban már nem Brassó, nem Nagyszeben és Beszterce, hanem a magyar-német lakosságú Kolozsvár Erdély leggazdagabb városa. Ezt annak köszönhette, hogy 1558-ban Izabella királynő egyedüli árumegeállítási joggal ruházta fel. Izabella és János Zsigmond uralkodása idején Kolozsvár európai hírű kulturális központtá vált, ahová a falai közt teret nyert új felekezetek mágnesként vonzzák a vallási megújítás élharcosait. Dávid Ferenc meghívására így jön 1572-ben Erdélybe a görög Jacobus Palaeologus, akinek a *Tanítás* című művében szereplő városról kimutatható, hogy Kolozsvár. A város a maga színes világával Sebastian Francknak az iszákosság romboló hatására írt német átdolgozásának lapjaira is bekerült, amelyet Heltai Gáspár fordított magyarra. E város falai között működött 1550-ben alapított nyomdáját a németből magyarrá lett bibliafordító és meseíró Heltai Gáspár, a magyar széppróza előfutára, aki a *Válaszúti komédia* (más címen: Debreceni komédia) című első magyar drámának is kiadója. 1565-ben Heltai Bonfini Mátyás király életének szentelt műve egy részét is megjelentette *Rerum Ungaricarum Decades* címmel, majd átdolgozva és történeti elbeszélésbe ágyazva regényes formát adott neki.

A speyeri egyezmény

János Zsigmond az 1560-as évek végén megváltozott politikai helyzetben kedvezőnek látta, hogy újabb háborút indítson a Habsburg magyar király ellen. A szultán azonban bármely fegyveres akciót fővesztés terhe mellett megtiltott neki, de később abba se egyezett bele, hogy Habsburg főhercegnőt vegyen el feleségül. Fenyegetően hatottak János Zsigmondra a király által 1569-ben Magyarországon elrendelt letartóztatások is. Ezúttal is Zsigmond Ágost lépett közbe unokaöccse érdekében. A császári udvarban működő követét, Łukasz Podoskit kérte meg, hogy ha Miksa hajlik az erdélyiekkel való kiegyezésre, adjon meg János Zsigmond erdélyi követeinek minden segítséget. Miksa azonban leszögezte, hogy az utóbbi időben János Zsigmondhoz pártolókat nem fogadja követként az udvarában. Legkedvezőbb megoldásként János Zsigmond Bekes Gáspárt küldte Prágába tárgyalni, míg nagybátyjával biztosítékként annak kipróbált diplomatáját, Adam Konarski poznańi püspököt rendeltette tárgyalófélnek Miksához.

A két hónapig tartó tárgyalásra végül Speyerben került sor. A meg egyezésre 1570. augusztus 16-án tettek pontot. A sikerben nem kis része volt Adam Konarski püspöknek. Eszerint János Zsigmond és férfiági utódai mint „szabad fejedelmek” bíráskodási és birtokadományozási joggal uralkodhattak Erdélyben, amely Magyarország részeként a császárt tartja legfőbb urának. Néhány szomszédos megye is Erdélyhez tartozhat, de csakis a Magyar Királyság részeként. Az addigi tárgyalások visszatérőn legkritikusabb kérdésében, János Zsigmond címében is meg tudtak állapodni: „Erdély és Magyarország kapcsolt részeinek fejedelme”. A Portával folytatott levelezésben azonban használhatta a „választott király” címet. Az egyezésbe azt is belefoglalták, hogy amennyiben János Zsigmond vagy utódai elveszítenék Erdélyt, a császár az Opolei és Ratibori hercegséget biztosítja kárpótlásul. II. Miksa császár a regensburgi birodalmi gyűlésen 1571. március 10-én ratifikálta a szerződést. János Zsigmond már nem tudta aláírni, mert március 14-én meghalt. A speyeri egyezményt Miksa ezúttal titokban tartotta a török előtt. Az Erdélyi Fejedelemség valóság lett. Hogy az lett, ebben az is szerepet játszott, hogy – Pálffy Gézátnak idézve – „a királyi hadak erdélyi kudarcából tanulva a szultáni hadvezetés (...) felismerte, hogy a Habsburgok magyarországi erőit sokkal jobban

